

6. Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 5-7 червня 2002 року) / Національний університет «Львівська політехніка» / за ред. Н. Г. Ничкало, Б. Мак-Кензі. – Львів; Вінніпег : Видавнича фірма «Малбі-М». – Львів, 2003. – 257 с.

7. Соціальна робота в Україні на початку XXI ст.: проблеми теорії і практики : матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 29-31 жовтня 2002 року). – Ч. 1. – К., 2002. – 274 с.

А. И. Конончук

МОДЕЛЬ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

В статье рассматривается проблема практической подготовки социальных работников в контексте общей структурно-логической схемы профессиональной подготовки специалистов в высших учебных заведениях. Раскрыта модель непрерывной практической подготовки социальных работников. Дается краткая содержательная характеристика видов практики, которые входят в эту модель.

Ключевые слова: практическая подготовка, модель организации практики, содержание практики, этапы организации и итоги практики.

A. Kononchuk

INTENDING SOCIAL WORK SPECIALISTS PRACTICAL TRAINING MODEL

The article deals with the problem of social workers practical training in the context of general structural and logical professional training scheme in higher educational institutions. The model of social workers' continuous practical training is analyzed. Brief informative practices description included in this model is given.

Key words: practical training, practice model, practice content, organizing stages and practice results.

УДК 37.013.42:[364-52]

І. С. Сьомкіна

ДІАГНОСТИКА РОБОТИ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

У статті представлена діагностика роботи центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді з неблагополучними сім'ями. Визначені організаційно-педагогічні засади результативної, конструктивної роботи фахівців центрів з сім'ями, які належать до категорії сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Автором визначені критерії та показники ефективності роботи таких центрів: критерій позитивної спрямованості життєдіяльності сім'ї, когнітивно-практичний критерій та критерії соціально-психологічної та правової захищеності дитини в сім'ї.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, сім'я у складних життєвих обставинах, соціально-педагогічна робота, діагностика, центри соціальних служб сім'ї, дітей та молоді.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному суспільстві існує цілий ряд проблем, пов'язаних із соціалізацією та адаптацією людини, які впливають на розвиток різних факторів, котрі призводять до порушення взаємовідносин індивіда з його соціальним оточенням та з самим собою. Сім'я є тим первинним суспільним осередком, який має особливе значення в житті кожної людини, забезпечує її захист і соціалізацію, формує моральні основи, емоційний світ дитини, громадську свідомість та самосвідомість. Цілий ряд досліджень вказує на те, що сім'я як соціальний інститут сьогодні перебуває у стані гострої кризи. Особливих негараздів і труднощів зазнають сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах. Потрібно зазначити, що явище сімейного неблагополуччя є складним і неоднозначним феноменом. Через різні причини сім'я може опинитися у складних життєвих обставинах, коли вона не в змозі самостійно вийти з кризової ситуації. Саме в таких випадках на допомогу їй повинен прийти соціальний педагог, соціальний працівник, який допоможе знайти вихід, зможе активізувати внутрішній потенціал, вселити оптимізм та віру у власні сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Удосконалення практики соціальної роботи з неблагополучною сім'єю неможливе без пошуку, обґрунтування та реалізації моделі соціально-педагогічної діяльності у цьому напрямку. Саме тому за останні десятиліття проблематика соціально-педагогічної роботи із сім'єю увійшла до кола наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарова, Ю. Василькова, Т. Василькова, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєв та ін. Вивченням теоретико-методичних питань соціально-педагогічної та соціальної роботи із сім'ями різних типів займалися: Н. Бугаєць, І. Грига, В. Гуров, М. Докторович, Т. Зубкова, З. Зайцева, Т. Лодкіна, Л. Омельченко, І. Пеша, Ж. Петрочко, Т. Семигіна, Т. Соловійова, І. Трубавіна, С. Толстоухова, Н. Тимошина, Є. Холостова, О. Ярьська-Смірнова й ін. Тему особливостей професійної діяльності соціального педагога з сім'ями групи ризику та технологій соціальної та соціально-педагогічної роботи з ними розглядали Л. Артюшкіна, Г. Бєвз, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудрик, В. Поліщук, А. Полянничко, С. Харченко, С. Хлеб'як та ін. Різні аспекти роботи з дітьми і сім'ями групи ризику розглядалися у дисертаційних дослідженнях Г. Махмадамінової, В. Ніколаєвої, В. Ремезової, В. Приходько та ін.

Аналіз сучасних соціально-педагогічних досліджень засвідчив: незважаючи на те, що за останнє десятиріччя з'явилося достатньо науково-методичної та педагогічної літератури, що відповідає сучасним запитам і потребам соціально-педагогічної роботи з сім'єю як у теоретичному, так і у практичному планах, але важливі аспекти вирішення проблем сім'ї, а саме соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю в контексті діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не стала об'єктом системних науково-педагогічних пошуків.

Звернемо увагу, що для того щоб проаналізувати практичний стан справ, визначити організаційно-педагогічні засади результативної, конструктивної роботи фахівців центрів з сім'ями, які належать до категорії «неблагополучних», «кризових», «проблемних», «асоціальних», «дисфункційних», цілком логічно буде здійснити діагностику роботи ЦСССДМ з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є зміст та сутність діагностики роботи центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді з неблагополучними сім'ями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діагностична функція у контексті розгляду нашої наукової проблеми покликана виявляти окремі аномалії у певному мікросоціумі (сім'ї), соціальному процесі, конкретизувати проблему клієнта і виявляти індивідуальні причини появи сімейних негараздів та специфічні особливості окремих членів чи певної сім'ї, з'ясувати, що саме впливає на взаємодію фахівців ЦСССДМ та сім'ї. Діагностика дозволяє вчасно виявляти і усувати індивідуальні та колективні проблеми, адекватно розв'язувати актуальні завдання діяльності ЦСССДМ щодо подолання сімейного неблагополуччя. Враховуючи це, ми визначаємо *діагностику роботи ЦСССДМ з неблагополучною сім'єю* як спеціально організований процес пізнання, в ході якого відбувається збір інформації про зміст та особливості взаємодії фахівців ЦСССДМ з сім'єю в цілому та її окремими представниками, про різноманітність та якість надання соціально-педагогічної допомоги, соціальних послуг неблагополучним сім'ям за відповідними критеріями та показниками. Розкриваючи зміст даного процесу діагностики, *по-перше*, вважаємо необхідним з'ясувати за якими критеріями визначаються сім'ї, які потрапляють до категорії «кризових», «неблагополучних»; *по-друге*, якими є кількісні та якісні показники соціально-педагогічної роботи фахівців ЦСССДМ з сім'єю у кризі від моменту потрапляння її на облік (механізм виявлення та інформування центрів щодо наявності неблагополучних сімей) – соціального супроводу (надання яких саме соціальних послуг фахівцями центрів здійснюється) – та зняття сім'ї з даного обліку (моніторинг подальшої долі сім'ї). Таким чином, означений нами зміст діагностики роботи фахівців ЦСССДМ з неблагополучною сім'єю та його подальше змістове розкриття, на наш погляд, стане вагомим підставою для розроблення організаційно-педагогічних умов роботи ЦСССДМ з цією категорією сімей та визначення критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи Центрів з неблагополучними сім'ями.

Розпочинаючи діагностику роботи ЦСССДМ з неблагополучною сім'єю, слід зазначити, що даний діагностичний процес буде побудований на прикладі діяльності *Луганського обласного центру соціальних служб сім'ї, дітей та молоді* та аналізі нормативно-правових документів, які регламентують їх роботу, робочих матеріалів фахівців Центру щодо подолання сімейного неблагополуччя, аналізі досвіду їх діяльності. Для цього нами будуть використані такі методи

дослідження: теоретичні – контент-аналіз нормативно-правових документів для визначення порядку та особливостей організації роботи ЦСССДМ з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах; емпіричні – анкетування, інтерв'ювання, експертна оцінка, тестування, бесіди, узагальнення досвіду діяльності центрів соціальних служб для аналізу існуючого стану організації роботи з неблагополучними сім'ями.

Отже, по-перше, з'ясуємо, якими є підстави для визнання сімей неблагополучними та постановки їх на облік. Проаналізувавши інформаційно-статистичні звіти ЦСССДМ Луганського регіону щодо обліку сімей даної категорії, ми з'ясували, що основними критеріями визначення та постановки на облік центрів сімей, які опинилися у життєвій кризі, є:

- інвалідність батьків або дітей;
- вимушена міграція;
- наркотична або алкогольна залежність одного/декількох членів сім'ї;
- перебування одного/декількох членів сім'ї у місцях позбавлення волі;
- насильство в сім'ї;
- безпритульність;
- сирітство;
- зневажливе ставлення і складні стосунки в сім'ї;
- безробіття одного/обох членів сім'ї;
- інші причини (відповідно до критеріїв визначення та постановки сімей на облік)

Серед інших причин – малозабезпеченість сімей; відсутність житла; відсутність постійного місця проживання; відсутність відповідних умов проживання, неналежні санітарно-гігієнічні умови, соціально-побутові проблеми; неоформлені державні виплати, нецільове використання державних виплат на дітей; безвідповідальне батьківство, неналежний догляд за дитиною, низький виховний потенціал батьків; відсутність навичок догляду за дитиною; неповні сім'ї; самотні батьки; неповнолітні діти, які повернулися з місць позбавлення волі; неповнолітні, засуджені без позбавлення волі; тривалі хвороби батьків та дітей, потреба в лікуванні, сприяння в організації медичного обстеження; вагітність неповнолітніх; відмова від дитини; невизначеність щодо подальшої зайнятості; захист майнових прав; потреба в лікуванні дітей; допомога родичам в оформленні опіки на присвоєння статусу дитині.

Проаналізувавши критерії визначення та постановки на облік центрів сімей, які опинилися у життєвій кризі, ми визначили групи причин, а саме *об'єктивні та суб'єктивні причини*. Щодо *об'єктивних причин*, то, на наш погляд, вони мають суспільний (загальнодержавний) характер і до них ми зараховуємо: *по-перше*, соціально-економічні (соціально-правові) чинники, які впливають на якість життя сімей і провокують появу все більшої кількості сімей, які опиняються у складних життєвих обставинах та пов'язані з порушенням трудових, житлово-майнових та інших прав людини; *по-друге*, це соціально-психологічні (суспільні) чинники, пов'язані з масовим зубожінням духовно-моральної культури населення, відсутністю позитивної системи соціальних цінностей, соціальною апатією суспільства, низьким рівнем психолого-педагогічної освіти батьків, неусвідомленістю «великої місії» батьківства представниками молодого покоління й безвідповідальністю щодо власних дітей та інше; *по-третьє*, це екологічні чинники, які впливають на фізичний стан здоров'я населення, провокують хронічні захворювання як у дорослих, так і у дітей; *по-четверте*, це цивілізаційні чинники, пов'язані з науково-технічними досягненнями людської цивілізації та процесом урбанізації, «мегаполізації» міст (від «мегаполіс» – велике місто), що породжують зростання кількості населення з соціально-психічними відхиленнями, аномаліями розвитку на ґрунті самотності, байдужості оточуючих, заглиблення у віртуальний світ тощо.

Розкриваючи *суб'єктивні причини* зростання кількості сімей, які є на обліку ЦСССДМ, слід зазначити, що вони безпосередньо стосуються діяльності фахівців центрів соціальних служб та мають організаційно-педагогічний характер. До них ми відносимо, з одного боку, низку причин, пов'язаних з покращенням механізмів виявлення сімей, які потребують соціально-педагогічної допомоги та взяттям їх на облік, а з іншого – з недосконалістю механізмів здійснення цієї допомоги та якості послуг, що надаються сім'ї, неефективністю дій фахівців, а інколи – їх заформалізованістю через недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує діяльність центрів соціальних служб.

Звернемо увагу на кількісно-якісні показники алгоритму роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями з позицій діагностики даного процесу.

З'ясовуючи механізм виявлення та постановки сімей, які опинилися у складних життєвих

обставинах (СЖО), на облік, тобто інформаційний (інформаційно-аналітичний) компонент алгоритму соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ із сім'ями, слід зазначити, що у відсоткових показниках доля виявлення та інформування ЦСССДМ про неблагополуччя сім'ї за кожним із соціальних суб'єктів (соціальних інститутів) Луганського регіону є такою (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальними суб'єктами громади

№ п/п	Назва соціального суб'єкту (соціального інституту)	Кількість виявлених сімей (%)
1.	Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	26 %
2.	Служби у справах дітей	16 %
3.	Управління/заклади охорони здоров'я	14 %
4.	Управління/заклади освіти	12 %
5.	Управління праці та соціального захисту населення	11 %
6.	Органи місцевого самоврядування/місцеві адміністрації	5 %
7.	Управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту	3 %
8.	Органи внутрішніх справ	1,7 %
9.	Установи виконання покарань/КВІ	2,9 %
10.	Громадські та благодійні організації	1,4 %
11.	Сім'ї, які самостійно звернулися до центрів ССССДМ	7 %

Аналіз цієї інформації, ми вважаємо, свідчить про те, що найактивнішими партнерами ЦСССДМ Луганського регіону щодо виявлення сімей, які опинилися у життєвій кризі, є служби у справах дітей, управління/відділи освіти та науки, управління праці та соціального захисту населення, управління/заклади охорони здоров'я. Недостатньою є співпраця центрів ССССДМ з органами внутрішніх справ, громадськими організаціями.

Розкриваючи механізм постановки сім'ї на облік, кожний з означених соціальних суб'єктів надсилає письмове повідомлення на ім'я директора центру соціальних служб про виявлення сім'ї цієї категорії, в якому вказує причину необхідності взяття даної сім'ї під контроль та на облік. На підставі отриманої інформації фахівці центру соціальних служб сім'ї, дітей та молоді спільно зі службами у справах дітей та (у разі потреби) із залученням інших суб'єктів здійснюють соціальне інспектування сім'ї (визначають її склад, основні проблеми і потреби її членів, з'ясовують причини складних життєвих обставин та окреслюють перелік соціальних послуг, які необхідно надати сім'ї для подолання сімейної кризи). За результатами соціального інспектування фахівці ЦСССДМ складають акт обстеження житлово-побутових умов сім'ї та готують пакет документів і клопотання на засідання *дорадчих органів* з координації суб'єктів соціальної (соціально-педагогічної) роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, що створені і діють при місцевих радах держадміністрації/міськвиконкому, (управліннях/відділах сім'ї, молоді та спорту) з метою взяття сім'ї, яка опинилася у СЖО, під соціальний супровід.

Слід зазначити, що під соціальним супроводом ЦСССДМ перебувають не всі сім'ї, які є на обліку центру, а лише ті, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних засобів та можливостей та які повинні бути готові до конструктивної взаємодії з соціальними службами та прояву власних активних дій щодо подолання сімейної кризи.

Аналізуючи змістовий компонент алгоритму роботи Луганського обласного ЦСССДМ з сім'ями у СЖО та розкриваючи механізм взаємодії центру з сім'єю щодо її підтримки та надання соціально-педагогічної допомоги у вирішенні життєвих проблем, а також попередження виникнення нових складних життєвих обставин, створення умов для подальшого самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають у сім'ї, у Луганській області, на місцевому рівні, існує мережа *дорадчих органів з координації суб'єктів соціальної (соціально-педагогічної) роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах*. До складу дорадчого органу належать: начальник управління (відділу) у справах сім'ї, молоді та спорту, директор центру соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, начальник служби у справах дітей та за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту: керівники управлінь охорони здоров'я, керівники управлінь освіти і науки, керівники органів праці та соціального захисту населення, керівники органів внутрішніх справ,

керівники установ виконання покарань, керівники інших структурних підрозділів місцевої адміністрації, представники підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян. Аналіз практичного досвіду роботи дорадчих органів показав, що ефективність їх діяльності та вирішення проблем сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, забезпечується на більш високому рівні у тих випадках, коли дорадчий орган очолює заступник або голова державного органу місцевої виконавчої влади або місцевого самоврядування. Це пояснюється більш вагомими і широкими повноваженнями заступників голів місцевої держадміністрації/ міськвиконкому, їх впливовістю на соціальні інституції та структури територіальних громад, механізми розподілу матеріально-фінансових ресурсів щодо необхідної допомоги сім'ям.

Повертаючись до процедури взяття сім'ї під соціальний супровід, слід зазначити, що на засіданні дорадчого органу (яке проводиться щомісяця) приймається рішення про надання сім'ї, яка опинилася у кризі, необхідного комплексу соціальних послуг та її соціальний супровід, розподіляються функції кожного суб'єкта стосовно вирішення складних життєвих обставин цієї сім'ї, після чого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді заводиться облікова картка, складається індивідуальний план соціального супроводу сім'ї, та між ЦСССДМ і сім'єю підписується угода щодо взаємних зобов'язань сторін під час процесу соціального супроводу, в якій прописані відповідно до потреб сім'ї конкретні соціальні послуги, які будуть надані фахівцями центру та різних соціальних інституцій, а також обов'язки членів сім'ї щодо конструктивної взаємодії зі спеціалістами у вирішенні та подоланні сімейної кризи.

Змістовно розкриваючи види та сутність соціальних послуг, які надаються сім'ям щодо подолання сімейного неблагополуччя центрами СССДМ при супроводі, слід зазначити, що центри надають інформаційні, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та соціально-економічні послуги, характеристику цих послуг наведено у таблиці 1.2 [2; 3].

Таблиця 1.2

Види та сутність соціальних послуг, які надаються ЦСССДМ сім'ям щодо подолання сімейного неблагополуччя [1]

Послуги	Характеристика
<i>Інформаційні послуги</i>	полягають у наданні інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме: про види соціальних виплат (якщо сім'я або особа має на них право відповідно до чинного законодавства); надання контактів служб або установ, куди необхідно звернутися по відповідну допомогу; про заклади, які можуть надати послуги, умови отримання соціальних послуг тощо;
<i>Психологічні послуги</i>	психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім середовищем; обговорення проблем та надання порад з розв'язання соціальних та психологічних проблем; навчання долати труднощі та конфлікти з оточенням; сприяння в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї; організація та координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги; психологічна корекція та психологічна реабілітація;
<i>Соціально-педагогічні послуги</i>	планування спільно із сім'єю чи особою заходів та дій щодо усунення причин, які спричинили складні життєві обставини, моніторинг виконання запланованих дій; виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родини; просвітницька робота щодо всебічного і гармонійного розвитку дитини; особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків; навчання батьків ефективних методів виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі; допомога батькам у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання; здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поведіння та насильства; педагогічне консультування з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів; влаштування дитини в клуб, секцію, гурток тощо;

<i>Соціально-медичні послуги</i>	посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури і навичок захищених статевих відносин; профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу; сприяння в підтримці та охороні здоров'я тощо;
<i>Юридичні послуги</i>	надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг; здійснення захисту прав та інтересів сім'ї чи особи; захист прав дитини;
<i>Соціально-економічні послуги</i>	допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей чи осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо); допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державної соціальної допомоги, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо.

Аналізуючи відповіді членів сімей, які перебувають під соціальним супроводом центрів ССССДМ Луганського регіону щодо їх потреб та надання конкретних соціальних послуг фахівцями для подолання сімейного неблагополуччя (нами було опитано 64 родини у СЖО (120 батьків), які становили основну вибірку сукупність експериментально-дослідної роботи й проживають на території експериментальних регіонів (м. Луганська та Луганської області), можна зазначити, що потреби родин є дуже різноманітними та різноплановими. Узагальнюючи та систематизуючи отримані в ході дослідження дані, ми визначили окремі типи сімей, які належать до категорії «кризових», «неблагополучних» та виокремили їх найбільш поширені, типові проблеми та відповідні соціальні послуги, які реалізують ЦСССДМ у процесі соціального супроводу (див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3

Потреби сімей, які опинилися у життєвій кризі і перебувають під соціальним супроводом, та послуги, що їм надаються центрами соціальних служб

№ п/п	Тип сім'ї	Потреби сім'ї	Соціальні послуги ЦСССДМ
1.	Сім'я, з алкогольною або наркотичною залежністю одного/ декількох членів сім'ї	1. Спеціалізоване лікування членів сім'ї. 2. Матеріально-фінансові труднощі. 3. Працевлаштування. 4. Несприятливі житлово-побутові умови. 5. Бездоглядність дітей. 6. Психолого-педагогічна корекція взаємин та поведінки членів сім'ї. 7. Оформлення / відновлення документів. 8. Налагодження / відновлення соціальних зв'язків сім'ї. 9. Оздоровлення дітей. 10. Влаштування / повернення дітей до школи (дитсадка).	1. Юридична допомога. 2. Державні виплати 3. Речова допомога. 4. Індивідуальне консультування. 5. Контроль за дітьми, направлення їх до оздоровчих таборів. 6. Організація дозвілля дітей.
2.	Конфліктні сім'ї, в яких зневажливе ставлення і складні стосунки в сім'ї	1. Покращення морально-психологічного клімату в сім'ї. 2. Вирішення конфлікту. 3. Психолого-педагогічна корекція взаємин та поведінки членів сім'ї. 4. Формування навичок конструктивного спілкування між членами сім'ї. 5. Зняття комплексів у дитини.	1. Індивідуальні та групові консультації психолога. 2. Психолого-педагогічна просвіта батьків: проведення лекцій, семінарів, комунікативних тренінгів; надання методичної, психолого-педагогічної літератури.

3.	Сім'ї, члени яких страждають від насильства в сім'ї	<ol style="list-style-type: none"> 1. Психологічна реабілітація, психотерапія членів сім'ї. 2. Психологічна корекція поведінки та взаємин членів сім'ї. 3. Захист прав особистості. 4. Тимчасове проживання поза родиною. 5. Матеріальні труднощі. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оформлення необхідних документів. 2. Направлення до реабілітаційних центрів. 3. Консультування психолога. 4. Залучення відповідних органів та служб. 5. Психологічні тренінги та гуртки взаємодопомоги. 6. Вилучення (інколи тимчасове) дітей з сім'ї. 7. Працевлаштування 8. Речова допомога.
4.	Сім'ї, з дітьми, схильними до девіантної поведінки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Психокорекція поведінки дитини. 2. Психологічна корекція взаємин в сім'ї. 3. Спеціалізоване лікування. 4. Захист прав дитини перед адміністрацією школи. 5. Контроль за навчанням та дозвіллям дитини. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Психологічна допомога. 2. Відвідування родини соціальними працівниками. 3. Взаємодія з органами освіти. 4. Організація дозвілля дітей (залучення до спортивних секцій та гуртків).
5.	Сім'ї, в яких безвідповідальні батьки (бездоглядність дітей)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціально-психолого-педагогічний захист дитини. 2. Формування у батьків почуття відповідальності за дитину. 3. Контроль за навчанням дитини. 4. Задоволення духовних запитів дитини. 5. Організація дозвілля. 6. Зняття відчуття самотності у дитини. 7. Попередження бродяжництва та безпритульності дитини. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Консультації психолога. 2. Групові консультації. 3. Відвідування родини соціальними працівниками. 4. Взаємодія з органами освіти. 5. Контроль за дітьми, організація дозвілля дітей (залучення їх до роботи спортивних секцій та гуртків).
6.	Неповні сім'ї (дітей виховує один з батьків)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оформлення статусу дитини. 2. Вирішення особистісного конфлікту та позбавлення комплексів дитини. 3. Матеріальні труднощі. 4. Організація дозвілля дітей. 5. Оздоровлення дітей. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Юридична допомога. 2. Державні виплати 3. Індивідуальні консультації психолога. 4. Речова допомога. 5. Залучення дітей до спортивних секцій та гуртків. 6. Направлення до оздоровчих таборів.
7.	Неповні сім'ї вихованців інтернатних закладів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отримання освіти. 2. Отримання житла. 3. Працевлаштування. 4. Матеріально-фінансові труднощі. 5. Набуття навичок самостійного життя. 6. Зняття комплексів та формування впевненості у собі. 7. Набуття навичок догляду за дитиною. 8. Формування навичок усвідомленого батьківства. 9. Психологічна підтримка. 10. Налагодження побуту і господарства. 11. Лікування, медобстеження. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Індивідуальні консультації психолога, педагогів, соціальних працівників. 2. Оформлення необхідних документів та пільг. 3. Речова допомога. 4. Забезпечення житлом. 5. Допомога в адаптації до нового життя. 6. Організація побуту і домашнього господарства. 7. Контроль за використанням матеріальних засобів.
8.	Мало-забезпечені	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оформлення соціальних пільг. 2. Матеріально-фінансові труднощі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Юридичне консультування та допомога.

	сім'ї (сім'ї, що перебувають за межею бідності)	(нестача грошей). 3. Погані житлово-побутові умови. 4. Працевлаштування членів сім'ї. 5. Оздоровлення дітей.	2. Грошові виплати. 3. Речова допомога. 4. Пошук спонсорів. 5. Взаємодія з центрами зайнятості. 6. Організація дозвілля дітей. 7. Організація оздоровлення дітей.
--	---	---	--

За даними таблиці «Потреби сімей, які опинилися у життєвій кризі і перебувають під соціальним супроводом, та послуги, що їм надаються центрами соціальних служб» видно, що деякі потреби сімей, які переживають життєву кризу (в основному послуги посередницького характеру, такі як сприяння і влаштування на спеціалізоване лікування у наркологічний диспансер, інші медичні установи, постановка на облік та влаштування на професійно-освітні курси до центру зайнятості, влаштування дитини до дитячого садка, допомога в отриманні професійної освіти, працевлаштування після закінчення інтернату та інші) не задовольняються центрами соціальних служб. Що, на наш погляд, свідчить про недосконалість законодавства, недостатню відпрацьованість механізмів співпраці та взаємодії ЦСССДМ і відповідних соціальних установ.

Слід зазначити, що до основного переліку послуг, які на сьогодні є затребуваними для сімей з метою мінімізації наслідків сімейного неблагополуччя, можна віднести: набуття навичок виховання дітей та побудови взаємовідносин у сім'ї (сприяння відновленню контактів між батьками і дітьми, які перебувають в інтернатах); оформлення документів і запитів до відповідних інстанцій; сприяння незалежності, поліпшенню матеріального становища сім'ї, працевлаштування та професійне навчання дорослих членів сім'ї; лікування та реабілітація членів сім'ї; набуття необхідних соціальних навичок; психологічна допомога й підтримка (психолого-педагогічна робота з сім'єю); представництво інтересів членів сім'ї та захист прав дитини; отримання соціальної допомоги, пільг, пенсій; сприяння навчанню та розвитку дитини, захисту здоров'я та оздоровлення дітей.

Ураховуючи це, а також досвід роботи центрів соціальних служб щодо попередження сімейного неблагополуччя, можна стверджувати, що для більшої ефективності діяльність ЦСССДМ, на наш погляд, *по-перше*, повинна мати чіткий алгоритм системно-комплексної організації роботи з сім'єю, категорії СЖО відповідно до типів сімейного неблагополуччя (сім'я з алкогольною або наркотичною залежністю одного/декількох членів сім'ї; конфліктна сім'я, в якій зневажливе ставлення і складні стосунки між членами сім'ї; сім'я, члени якої страждають від насильства в сім'ї; сім'я з дітьми, схильними до девіантної поведінки; сім'я, в якій безвідповідальні батьки (бездоглядність дітей), та інші типи сімей), а не «взагалі сім'ї СЖО» як це є сьогодні. Мова йде про конкретну послідовність дій та заходів фахівців центру соціальних служб щодо надання сім'ї необхідної соціально-педагогічної допомоги та підтримки відповідно до її потреб, дій спрямованих на виведення сім'ї зі стану сімейного неблагополуччя. *По-друге*, слід говорити про необхідність переорієнтації діяльності ЦСССДМ та ресурсів з подолання наслідків сімейного неблагополуччя на його профілактику, тобто на зосередження уваги державних соціальних установ та громадських інституцій на всіх без винятку сім'ях відповідно до їх потреб, тобто превентивний напрям соціально-педагогічної роботи у громаді, спрямований на те, щоб не допустити потрапляння сім'ї в категорію «кризової», «неблагополучної», «зі складними життєвими обставинами». Мета даного напрямку діяльності – формування власних соціально-психолого-педагогічних ресурсів сім'ї щодо подолання і виходу з сімейної кризи (тобто озброєння членів сімей необхідними знаннями, практичними вміннями і навичками щодо попередження і подолання сімейного неблагополуччя).

У процесі діагностики роботи центрів СССДМ з неблагополучними сім'ями нами було проведено опитування 197 фахівців із 41 центру соціальних служб сім'ї дітей та молоді Луганського регіону, яке показало, що відносно системно-комплексної організації роботи центрів з відповідними типами сімей категорії СЖО є необхідність у теоретико-методичній підготовці фахівців до роботи з різними типами «кризових», «неблагополучних» сімей (проведення циклу навчально-методичних семінарів, тренінгів), є професійна необхідність і зацікавленість у науково-методичній літературі та практичних матеріалах щодо конкретного алгоритму соціальної (соціально-педагогічної) роботи центру з неблагополучними сім'ями відповідного типу. Більш детально дані опитування представлено далі у таблиці 1.4.

Професійна думка фахівців ЦСССДМ Луганського регіону щодо організації соціальної (соціально-педагогічної) роботи з неблагополучними сім'ями відповідного типу

№ п/п	Зміст питання	Відповіді фахівців		
		Так	Ні	Не знаю
1.	Чи вважаєте Ви, що наявний порядок взаємодії ЦСССДМ з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах є найбільш оптимальним та ефективним щодо подолання сімейного неблагополуччя?	-	96%	4%
2.	На Ваш погляд, чи потребує наявний порядок взаємодії ЦСССДМ з сім'ями, які опинилися у СЖО, системно-комплексного підходу до соціально-педагогічної роботи центру відповідно до типу сім'ї СЖО та її потреб?	98%	-	2%
3.	Як Ви вважаєте, чи необхідна Вам професійна підготовка щодо системно-комплексної організації роботи з різними типами неблагополучних сімей (пройти цикл навчально-методичних семінарів, тренінгів)?	94%	3%	3%
4.	Чи вважаєте Ви, що Ваша професійна готовність до роботи з різними типами неблагополучних сімей відповідає сучасним вимогам та потребам сімей СЖО?	35%	58%	7%
5.	Чи достатньо Ваших професійних знань, умінь та навичок для організації і проведення ефективної роботи з сім'ями, які опинилися у СЖО?	36%	59%	5%
6.	Чи необхідні Вам у професійному арсеналі фахівця науково-методичні посібники, практичні рекомендації, інша інформаційно-методична література щодо системно-комплексної організації роботи з різними типами неблагополучних сімей?	98%	-	2%

Серед запитань, запропонованих під час анкетування фахівцям центрів, було й запитання, пов'язане із низкою труднощів, що виникають у працівників ЦСССДМ у роботі з неблагополучними сім'ями («Чи виникають у Вас у процесі соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями труднощі? Які саме, назвіть»). Аналізуючи відповіді на це запитання, ми отримали такий результат: 83 % спеціалістів відповіли «ТАК» щодо ймовірних складностей із членами сімей СЖО, серед яких указали на складності встановлення контакту з родиною, окремими членами сім'ї, їх агресивністю, небажанням співпрацювати, недовірою тощо; 77 % фахівців – на недостатність знань щодо порядку роботи (послідовності дій) з сім'єю відповідного типу (а саме з сім'ями, члени яких уживають алкоголь, наркотики; конфліктними сім'ями; сім'ями, члени яких страждають від насильства в сім'ї; сім'ями з дітьми схильними до девіантної поведінки; сім'ями, в яких безвідповідальні батьки (бездоглядність дітей); 74 % вказали на недостатність практичних навичок застосування і використання соціально-педагогічних технологій у роботі з сім'єю (технологій ведення випадку та оцінки потреб сім'ї та дитини, побудови соціальної мережі сім'ї та інші); 72 % працівників центрів мають труднощі, пов'язані з недостатньою кількістю і віддаленістю інституцій соціально-педагогічної підтримки сім'ї і самої сім'ї (послуг висококваліфікованих фахівців, серед яких: психологи, юристи, педагоги, нарколози, профільні лікарі та інші), тобто доступність соціальних послуг, які потребують сім'ї; 85 % фахівців вказали на тривалість процесу та бюрократизм під час оформлення необхідних документів щодо певних пільг та грошових виплат, матеріальної допомоги родині та ін.

Таким чином, наведені дані, а також дані таблиці 1.4 підтверджують нашу думку про необхідність розроблення ефективних організаційно-педагогічних умов діяльності центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді щодо подолання сімейного неблагополуччя відповідно до типу сім'ї, що враховували б, по-перше, інформаційно-аналітичну складову забезпечення системи попередження сімейного неблагополуччя, обліку та супроводу неблагополучних сімей; по-друге, комплексний підхід до роботи з неблагополучною сім'єю, який забезпечить: діагностику соціального середовища сім'ї та причин, які продукують сімейні кризи і неблагополуччя, організацію профілактичної роботи та соціально-педагогічної допомоги сім'ї, що опинилася у кризі, для її успішної реадaptaції у суспільстві; по-третє, індивідуалізацію роботи з кожною конкретною сім'єю, яка опинилася у кризі, на принципах варіативного та програмно-цільового підходів.

Повертаючись у процесі діагностики до поданої нами вище тези щодо необхідності

переорієнтації соціально-педагогічної роботи та ресурсів з подолання наслідків сімейного неблагополуччя на профілактику, тобто на зосередження уваги державних соціальних установ та громадських інституцій на всіх без винятку сім'ях відповідно до їх потреб – превентивного напрямку соціально-педагогічної роботи, слід зазначити, що цей аспект діяльності центрів ЦСССДМ Луганського регіону представлений в рамках реалізації обласної програми «Луганська родина», метою якої є підтримка сімей Луганської області (перш за все сімей пільгових категорій), створення умов для їх становлення, розвитку, народження і виховання в них дітей. Пріоритетними заходами програми визначено ті, що спрямовані на зміцнення іміджу сім'ї, створення сприятливих умов для її соціокультурного розвитку, попередження жебракування, безпритульності дітей та насильства в сім'ї, формування у свідомості людей розуміння важливої ролі сім'ї. Основними завданнями програми є:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази з питань сім'ї для її належного розвитку та виконання соціальних функцій;
- 2) всебічне зміцнення правових, моральних та матеріальних засад сімейного життя;
- 3) запровадження правової, психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи соціальної допомоги з метою створення оптимальних соціально-економічних умов для повноцінного виховання дітей у сім'ї;
- 4) підвищення рівня економічної активності та самостійності сімей, оптимізація їх соціального захисту, передусім тих, які мають дітей;
- 5) створення системи цілеспрямованої підготовки майбутніх батьків до подружнього життя, підвищення рівня психолого-педагогічної культури громадян [4].

Обласна програма «Луганська родина» містить сім основних розділів:

- 1) нормативно-правове та організаційне забезпечення;
- 2) формування позитивного іміджу шлюбу та сім'ї;
- 3) посилення виховного впливу сім'ї;
- 4) соціальна підтримка та захист багатодітних сімей;
- 5) формування здорового способу життя та збереження репродуктивного здоров'я сім'ї;
- 6) підтримка сімей, в яких народилася дівчинка, трійня та більше дітей;
- 7) попередження насильства в сім'ї.

У рамках реалізації завдань кожного розділу програми передбачено комплекс заходів інформаційно-популярного, культурно-масового, економіко-правового, навчально-методичного характеру, до яких залучено низку державних і соціальних органів та інститутів регіону, серед яких: управління у справах молоді та спорту, освіти та науки, культури і туризму, у справах преси та інформації, служба у справах дітей облдержадміністрації, обласний, міські та районні центри соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, виконкоми міських рад міст обласного значення та районні держадміністрації, ОКУ «Луганський обласний центр роботи з жінками», Луганська обласна організація Всеукраїнського громадського об'єднання «Спілка молодих державних службовців України», Державна організація «Луганська обласна державна телерадіокомпанія», Головне управління праці та соціального захисту населення, Луганський обласний центр зайнятості та інші.

Безпосередня реалізація Програми сприяє створенню оптимальних соціально-економічних умов для повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання в ній дітей, формуванню культури сімейних відносин, підвищенню відповідальності батьків за виховання дітей, збереженню сім'ї [4].

Проведений нами аналіз цільового і змістово-діяльнісного компонентів обласної програми «Луганська родина» щодо соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ показав, що заплановані та впроваджені в рамках реалізації даної програми заходи центрів не завжди є ефективними щодо досягнення мети програми і мають іноді заорганізований, формалізований характер. Все це підтверджує думку про необхідність удосконалення соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з сім'ями взагалі та сім'ями, які переживають сімейну кризу особливо.

Ураховуючи вищеозначене, реалізуючи завдання даної статті та з метою визначення сутнісних орієнтирів покращення ефективності соціально-педагогічної роботи центрів соціальних служб з неблагополучними сім'ями, вважаємо за необхідне визначити критерії ефективності соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, які б слугували індикаторами якості діяльності фахівців центрів соціальних служб щодо подолання сімейного неблагополуччя, а саме: *критерій позитивної спрямованості життєдіяльності сім'ї* (який охоплює показники соціально-економічного благополуччя, морально-психологічного клімату сім'ї, прагнень сім'ї до змін та

розвитку, ступінь соціалізованості членів сім'ї), *когнітивно-практичний критерій* (щодо наявності власних соціально-психолого-педагогічних ресурсів сім'ї) та *критерій соціально-психологічної та правової захищеності дитини в сім'ї*.

Висновки. Резюмуючи все зазначене, можна зробити висновок, що діагностика ефективності роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями засвідчила, що системно-комплексною діяльністю центрів щодо подолання сімейного неблагополуччя охоплено лише четверту частину сімей категорії «кризові», «неблагополучні» від загальної кількості тих, які перебувають на обліку ЦСССДМ. Причинами недостатньої ефективності роботи центрів соціальних служб з сім'ями, які опинилися у СЖО, є певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, які мають як організаційно-педагогічний, змістово-процесуальний (щодо діяльності ЦСССДМ), так і приватно-особистісний (щодо ролі та участі сімей) характер. З метою визначення сутнісних орієнтирів покращення ефективності соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ нами були визначені критерії ефективності даної роботи, а саме: критерій позитивної спрямованості життєдіяльності сім'ї, когнітивно-практичний критерій та критерій соціально-психологічної та правової захищеності дитини в сім'ї.

Література

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 №2558-14 : [остання редакція від 22.12.2005 р.] – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2558%2D14&p=11719637794>

2.Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / автори-упорядники : О. М. Мороз, Г. І. Постолук, Т. В. Семигіна, О. С. Шепіленко. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с.

3.Порядок здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах // Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 року №1795 Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08>

4.Обласна програма «Луганська родина 2007-2012 рр.» // Рішення №13/17 від 1 червня 2007 р. Про затвердження обласної програми «Луганська родина» на 2007-2012 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://oblrada.lg.ua/node/3187>

И. С. Сёмкина

ДИАГНОСТИКА РАБОТЫ ЦЕНТРОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЛУЖБ СЕМЬИ, ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ С НЕБЛАГОПОЛУЧНЫМИ СЕМЬЯМИ

В статье представлена диагностика работы центров социальных служб семьи, детей и молодежи с неблагополучными семьями. Определены организационно-педагогические основы результативной и конструктивной работы специалистов центров с семьями в трудных жизненных ситуациях. Автором определены критерии и показатели эффективности работы центров с данной категорией семей: критерий позитивной направленности жизнедеятельности семьи, когнитивно-практический критерий и критерий социально-психологической и правовой защищенности ребенка в семье.

Ключевые слова: неблагополучная семья, семья в трудной жизненной ситуации, социально-педагогическая работа, диагностика, центры социальных служб семьи, детей и молодежи.

I. S'omkina

CENTERS OF SOCIAL SERVICES FOR FAMILY, CHILDREN AND YOUTH FROM TROUBLED FAMILIES WORK DIAGNOSTICS

In the article the centers of social services for family, children and youth from troubled families diagnosis is presented. The organizational-pedagogical bases of effective and constructive work of the specialists at the center with families in difficult life situations are defined. The author defines the criteria and indicators of centers work efficiency with this category of families: the criterion for family life positive orientation, the cognitive-practical approach and socio-psychological and legal protection of the child in the family.

Key words: troubled family, family in a difficult life situation, socio-pedagogical work, diagnostics, centers of social services for family, children and youth